

Demografsku problematiku Vrčić je nastojao što jednostavnije riješiti. To mu je i uspjelo. Opisujući župe donio je više podataka o njihovoj naseljenosti prema podacima iz šematizama, te zapisima u maticama i pučkoj predaji o seobi pojedinih porodica.

Na kraju knjige Vrčić je dao kratki prikaz jezika, narodne nošnje i narodnog običaja Velikog tjedna (235—237). Ovdje je zacijelo trebalo nešto reći i o trupcima (ili trupinama, kako se kaže u Vidonjima i Bijelom Viru) i lađama jer je to jedna od osobitosti neretvanskog kraja.²⁷ Vrčić je u knjizi donio i prikaz franjevačkog samostana u Zaostrogu, bogatog sp. s. o burnoj povijesti čitave neretvanske doline i veoma značajnog za pastorizaciju ovoga kraja poslije pada ljubuškog samostana 1563 (str. 237—238).

Knjiga Vjeka Vrčića pruža obilje podataka tijekom povijesti sve do najnovijeg doba (političko stanje, gospodarske prilike, kulturni razvoj, migracije stanovništva i dr.). On je zapravo nastojao da nas kroz povijest upozna s pučkim životom u svakom pojedinom neretvanskom mjestu.

Martin Vidović

DUŠAN JELOVINA, STAROHRVATSKE NEKROPOLE NA PODRUČJU IZMEĐU RIJEKE ZRMANJE I CETINE. Split, Čakavski sabor, 1976, 176 str. + 91 tabla (Biblioteka znanstvenih djela, 2).

Prošlo je gotovo pola stoljeća otkako je Lj. Karaman objelodanio svoje poznato djelo »Iz kolijevke hrvatske prošlosti« (1930) i otada se u hrvatskoj arheološkoj znanosti nije pojavilo nijedno djelo sintetskog karaktera o starohrvatskoj arheologiji. I premda se u slučaju knjige Duje Jelovine radi o sintezi koja obuhvaća samo jedan dio kulture starih Hrvata, potrebno je odmah na početku ovog prikaza istaći tu, u svakom slučaju neobičnu i uz to tužnu činjenicu, jer je ona sama po sebi dovoljna da ovu knjigu uvrstimo u važna dostignuća naše nacionalne arheologije.

Knjiga je podijeljena u šest poglavlja. U I. pogl. (»Skica povijesnog zbivanja od VII—XII stoljeća«) autor nas uvodi u slijed povijesnih događaja od dolaska Slavena i Avara u srednju i sjevernu Dalmaciju. Došljaci razaraju Salonu, osvajaju **Delminiji, Aequum, Epidaur i Scardonu. Povlačenjem Avara oko 630. godine Slaveni** preuzimaju vlast u cijeloj Dalmaciji osim u gradovima i na otocima koji ostaju pod vlašću Bizanta. Slijedi tzv. »mračno razdoblje« za koje nedostaju iscrpniji podaci u povijesnim izvorima, a i u arheološkom materijalu. Tek novija istraživanja ranih hrvatskih nekropola (iz VII i VIII st.) u sjev. Dalmaciji (uglavnom oko **Knina** i Kašića kod Zadra) pomogla su da se nešto više sazna o materijalnoj i duhovnoj kulturi tog vremena. Kameni spomenici iz kasnijeg vremena s latinskim natpisima, pored Bašćanske ploče pisane glagoljicom, na kojima se spominju hrvatski knezovi i kraljevi, uvelike su upotpunili sliku političkih i kulturnih prilika u dalmatinskoj Hrvatskoj u razdoblju koje autor obrađuje.

II. poglavlje (»Historijat iskapanja srednjovjekovnih arheoloških nalazišta«) sadrži sažeti pregled arheoloških istraživanja u Dalmaciji od druge polovice prošlog stoljeća. Autor najprije konstatira da se zanimanje za starohrvat-

²⁷ Veoma iscrpne podatke o ovom daje Macan, n. dj., 115—143.

ske arheološke spomenike pojavljuje u vezi s buđenjem nacionalne svijesti, ali i s prvim nalazima koji su za arheologiju i povijest bili izvanredno važni i koji su pobudili živo zanimanje ne samo stručnjaka nego i šire javnosti. Osobito je važno bilo otkriće kamenog spomenika iz 888. godine s uklesanim imenom kneza Bran.mira u Gornjem Muću kod Sinja 1871. U daljem traganju posebno je mjesto zauzeo fra Lujo Marun, koji s velikim uspjehom istražuje starohrvatske spomenike u kninskoj okolici i uopće u sjev. i srednjoj Dalmaciji. Izlaze na vidjelo značajni spomenici i nekropole (Kapitul kod Knina, Crkvina u Biskupiji, Đevrske kod Skradina, Crkvina u Koljanima, Oton kod Knina, Podgrađe kod Benkovca, Smrdelje kod Skradina, Bribir, Šopot kod Benkovca itd.). Kasnije se pojavljuju i drugi istraživači, među kojima se ističu don Frane Bulić, F. Radić, M. Abramić, E. Dyggve i Lj. Karaman. Usporedo s vrlo opsežnim iskapanjima osniva se i prvo znanstveno društvo za proučavanje starohrvatske arheologije (1855. »Odbor za istraživanje starina u kninskoj okolici« u Kninu), a 1893. otvara se »Prvi muzej hrvatskih starina«. Godine 1895. izlazi i prvi broj časopisa »Starohrvatska prosvjeta«. Bilo je to zlatno doba starohrvatske arheologije ne samo po aktivnosti protagonista arheoloških iskapanja nego još više po zaista izvanrednim rezultatima. To doba završava u predvečerje I. svjetskog rata.

U drugom periodu, koji obuhvaća vrijeme između dva svjetska rata, arheološka iskapanja neće biti ni tako česta ni tako spektakularna po svojim rezultatima, ali u to vrijeme Lj. Karaman stvara, na temelju onoga što je do tada iskopano, a što je i sam iskopao, prve sinteze o materijalnoj i duhovnoj kulturi starohrvatskog razdoblja i time udara čvrste temelje starohrvatskoj arheologiji kao zasebnoj znanstvenoj disciplini. Njegovi nasljednici, napose S. Gunjača, nastavit će započeti posao oko otkrivanja materijalnih ostataka i oko analize iskopanog materijala, stvarajući tako uvjete da se priđe pisanju sintetskih djela o pojedinim stranama materijalne i duhovne kulture starih Hrvata.

U III. pogl. (»Starohrvatske nekropole«) autor prelazi na obradbu same teme. On navodi ukratko 43 do sada poznate starohrvatske nekropole iznoseći historijat iskapanja svake od njih s opisom grobova i cjelokupnog inventara što je u njima otkriven. Na kraju donosi i popis 60 lokaliteta s pojedinačnim nalazima. Premda je riječ o kataloškom opisu do sada iskopanih ili samo identificiranih nalazišta, za arheologa je ovo poglavlje koristan putokaz za daljnje proučavanje problematike starohrvatskih nekropola, jer su ovdje prvi put sakupljeni podaci o svim poznatim starohrvatskim grobljima između Zrmanje i Cetine.

Sintetizirajući rezultate do kojih se došlo dosadašnjim iskapanjima autor je u IV. pogl. (»Karakteristika nekropola«) iznio svu njihovu problematiku, osvrnuvši se napose na pitanje njihove tipologije i kronologije. Najprije se zadržao na pitanju ritusa pokapanja. Nakon što je konstatirao poznatu činjenicu da Slaveni u svojoj pradomovini spaljuju mrtvace, opisuje običaje pokapanja nakon što su se Hrvati naselili u primorskoj Hrvatskoj. Tu su oni naišli na antičku tradiciju pokapanja inhumacijom i u novoj sredini preuzimaju od starosjedilačkog stanovništva, uz čitav niz drugih elemenata duhovne kulture, i taj način pokapanja. Po tome se oni razlikuju od ostalih Slavena, koji i dalje spaljuju mrtvace (npr. Česi, Rusi do XII st.). Slučajni i ne potpuno sigurni ostaci spaljenih grobova u Smrdeljima (o kojima govori L. Marun) i kod Kašića (o čemu nas izvješćuje J. Belošević) nisu, po autoru, dovoljan dokaz da su i Hrvati u najranijoj fazi svog boravka u Dalmaciji poznavali

ritus incineracije. Niz groblja sa inhumacijom, koji pripada vremenu od VII do početka IX st. (Ždrijac kod Nina, Materize kod Nina, Maklinovo brdo u Kašiću-Biskupija kod Knina, Trilj kod Sinja itd.) autor pripisuje vremenu koje je još bilo pogansko jer su Hrvati »primili kršćansku vjeru iza 800. godine« (str. 69). Nakon pokrštenja oni, kao i svi ostali kršćani, sahranjuju mrtvace uz crkvice. To je i razlog što su ih arheolozi mogli lakše identificirati i što su groblja iz vremena od IX st. dalje mnogo bolje poznata. Sumirajući sve što se o tipologiji nekropola može u sadašnjem trenutku njihove istraženosti reći, autor je podijelio starohrvatske nekropole u osam tipova s više podtipova. To su: 1. grob u običnoj raki; 2. grob u raki koja je ograđena rijetkim nepravilnim kamenjem; 3. grob ovalna oblika izgrađen od nepravilnih kamenih ploča postavljenih vertikalno (»na nož«) oko mrtvaca; 4. grob pačetvorinasta oblika, obično ograđen vertikalnim neobrađenim pločama; 5. grob trapezoidna oblika, također okružen vertikalnim obložnicama; 6. tzv. etažni grob, zidan od obrađena kamena. U njemu su se mrtvaci polagali u tri ili dva reda jedan iznad drugoga; 7. i 8. kameni sarkofazi i presvođene zidane grobnice. Taj je tip preuzet izravno od kasne antike i u takvim su se grobovima sahranjivali samo odličnici.

Autor detaljno razmatra pokušaje ranijih stručnjaka da pojedine tipove grobova povežu s određenim povijesnim razdobljima. Novija istraživanja i detaljnija razmatranja ovog problema dovela su ga do zaključka da se ne mogu potvrditi ranije iznesene hipoteze o pripadnosti pojedinih tipova grobova pojedinim epohama, jer se različiti tipovi pojavljuju paralelno u istim povijesnim razdobljima. Za dataciju, dakle, pojedinih grobova još uvijek je najmjerodavnija popudbina što se u njima nalazi. To vrijedi i za dataciju nekropola u cjelini.

Uzimajući u obzir sve elemente na osnovi kojih se nekropole mogu datirati, autor je pokušao razvrstati kronološki nekropole na potezu između Zrmanje i Cetine i zaključio da se mogu izdvojiti bar tri skupine nekropola koje kronološki slijede jedna za drugom. U prvu je stavio nekropole što pripadaju vremenu od VII—VIII stoljeća. Njihov je broj relativno malen, ali njihovo proučavanje ima izvanredno značenje za upoznavanje prilika u Dalmaciji odmah nakon doseljenja Hrvata. Druga skupina je kudikamo brojnija. U nju autor ubraja sve nekropole što se mogu datirati od druge polovine VIII do kraja XI stoljeća. U tim su grobovima otkriveni i najvredniji proizvodi starohrvatskog umjetnog obrta, po kojima je u arheološkoj znatnosti ta kultura dobila ime starohrvatska (ili dalmatinsko-hrvatska) kulturna grupa.

Trećoj skupini pripadaju nekropole što se datiraju u vrijeme od kraja XI do XV stoljeća. To je doba, kako autor konstatira, kada dolazi do znatnog osiromašavanja grobnih nalaza, ali se upravo tada susreće češće tip etažnih grobova, često građenih od fino tesanog kamena i učvršćenih malterom.

Nalaze u grobovima autor detaljno obrađuje u V. pogl. (»Nalazi u grobovima«). I ovdje je sistematizirao sve što je do sada poznato o tome dijelu materijalne kulture starih Hrvata. Posebnu pažnju obratio je naušnicama — tom najznačajnijem i najbrojnijem naku iz starohrvatskih grobova. Podijelio ih je u devet tipova, od kojih su neki nađeni i izvan jezgre starohrvatske države (npr. karičice s nastavkom u obliku slova S u sjevernoj Hrvatskoj, u tzv. Bjelobrdskoj kulturi, pa karičice s koljencima na području Bosne i Hercegovine itd.). Obrađuje također ostale predmete (prstenove, ogrlice, dijademe, ukrasne pojasne pločice, itd.). Ti su predmeti

izrađeni najvećim dijelom u domaćim radionicama, često pod utjecajem bizantinskih uzora. Predmeti umjetnog obrta pokazuju vrlo visok stupanj tehnološkog znanja i istančan umjetnički ukus majstora koji ga je izradio i koji je te predmete naručio i nosio.

Dalje se autor u tom poglavlju osvrće na oružje i ostale predmete što su ih stari Hrvati stavljali u grobove.

Knjiga završava »Završnim razmatranjima« u kojima D. Jelovina rekapitulira rezultate svojih analiza. Spomenimo na kraju da je tekst popraćen brojnim bilješka-
ma u kojima se čitalac upućuje na izvore i literaturu o pojedinim pitanjima te posebnim »Popisom literature« (str. 157—164) gdje se nalazi najvažnija bibliografija radova o starohrvatskim nekropolama.

Sažetak na njemačkom jeziku (165—176) ima zadatak da i stranim stručnjacima učini dostupnim rezultate koji su u knjizi izloženi. Knjiga je, osim toga, bogato ilustrirana s nekoliko stotina slika na 91 tabli, što će, nema sumnje, dobro doći onima koji se budu ovom knjigom koristili.

Već smo na početku istakli značenje ove sinteze za hrvatsku nacionalnu arheologiju i napose značenje njene pojave upravo u sadašnjem trenutku. Na žalost, autor je svoja istraživanja ograničio na relativno mali dio starohrvatskog teritorija, tako da je veći dio tog teritorija ostao izvan domašaja njegova rada. Mislimo tu na ostali dio Dalmacije, pa na Istru, kontinentalnu Hrvatsku i one krajeve koji su u to vrijeme bili stalno ili povremeno, u sastavu hrvatske države. Područje, doduše, koje je autor obradio najbolje je istraženo, a i s kulturno-povijesnog stajališta svakako je najzanimljivije, ali nema dvojbe da posao što ga je ovako sretno započeo D. Jelovina treba proširiti i na ostala hrvatska područja, jer će tek tada postati jasnija cjelokupna slika starohrvatske kulture u srednjem vijeku. Smatramo zato da je ova sinteza nužno izazov drugim stručnjacima da napišu slične sinteze za ostala hrvatska područja. Nadajmo se, osim toga, da će ova sinteza potaknuti druge stručnjake da pokušaju napisati sintetska djela i o drugim stranama materijalne i duhovne kulture starih Hrvata — što je davni deziderat naše arheološke znanosti, ali ne samo deziderat nego i obveza za one koji se pojedinim pitanjima starohrvatske kulture bave. Knjiga D. Jelovine bi morala potaknuti rad (makar i kolektivni) na izradbi opće sinteze starohrvatske kulture, ili barem na stvaranju predradnji za takvu sintezu (npr. izdanje corpora starohrvatskih natpisa, bibliografija starohrvatske arheologije i umjetnosti, monografija o starohrvatskim crkvicama itd.). Zbog svega toga, ali u prvom redu zbog rezultata koje je autor u ovoj knjizi iznio ovaj rad treba pozdraviti kao jedan od najvrednijih što se u posljednje vrijeme u našoj arheologiji pojavio.

Anđelka Stipčević-Despotović

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXXI—XXXII

1978—1979

Redakcijski odbor:

IVAN KAMPUŠ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE
ZAGREB